Eckhard Jäger, *Die Insel Rügen auf alten Karten. Vier Jahrhunderte Kartografiegeschichte 1532–1885*, Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 2014, ss. 256

Eckhard Jäger, niemiecki historyk kartografii, polskiemu czytelnikowi był znany przede wszystkim jako autor rzetelnie opracowanego i starannie wydawnego w 1982 r. katalogu Prussia-Karten: 1542–1810¹. W 1997 r. w tomie IX serii „Z dziejów Kartografii”, w *Materiałach XVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii*, które stanowiły pokłosie szczecińskiej konferencji, ukazała się jego kolejna – tym razem przeznaczona na polski rynek – publikacja pt. *Gedruckte Landkarten der Insel Rügen. Versuch einer Typologie von 1584 bis 1885*. W świetle recenzowanej książki ów piętnastostronicowy artykuł był zapowiedzią rozpoczęcia wieloletnich prac badawczych. Zapewne od tamtej pory autor studiował dawne materiały kartograficzne Pomorza, poszukując ich na globalnym rynku antyk-

warycznym². Konsultował także wyniki swoich badań z właścicielami prywatnych kolekcji, z pracownikami co najmniej 36 europejskich bibliotek, muzeów, archiwów – w tej liczbie m.in. ze śp. Władysławem Filipowiakiem z Muzeum Narodowego w Szczecinie, Krystyną Szykułą z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu oraz śp. Tomaszem Niewodniczańskim (s. 6). Dopełnieniem wstępnych informacji Jägera o dawnych mapach Rugii był artykuł – zamieszczony w ubiegłorocznej szczecińskiej publikacji *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze – Eilharda Lubinusa mapa Rugii (1609)*³, w którym autor, omawiając działalność naukową Lubinusa, przedstawił jego „wielką” mapę Rugii *Nova famigerabilis insulae ac ducatus Rugiae descriptio*, opublikowaną w Amsterdamie przez Jodocusa Hondiusa w 1609 r.⁴, oraz jej filiacje⁵.

¹ E. Jäger, *Prussia-Karten: 1542–1810, Geschichte d. kartographischen Darstellung Ostpreussens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. Entstehung d. Karten, Kosten, Vertrieb, bibliographischer Katalog* (Schriften des Nordostdeutschen Kulturwerks Lüneburg), Weissenhorn: Anton H. Konrad Verlag, 1982, ISBN 978-3874371972.

² Jäger jest antykwariuszem w Lüneburgu.

³ *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, Szczecin 2013, s. 81–115.

⁴ Ibidem, ryc. 6.

⁵ Zob. także recenzja L. Szaniawskiej, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2014, t. 46, nr 1, s. 83–85.

Recenzowana publikacja o Rugii różni się od katalogu map Prus warsztatem badawczym oraz sposobem narracji. We wcześniejszym katalogu objętość treści historycznej zawartej w następujących po sobie esejach wraz ze wzbogacającymi go rycinami map lub ich fragmentów, ma się do objętości samego katalogu jak 6 : 1. Trzysta piętnaście opisów katalogowych zamieszczono na 48 stronach. I są to opisy krótkie, ściśle bibliograficzne, z krótkimi uwagami dotyczącymi jedynie filiacji map. W esejach znalazło się wiele informacji o rozwoju na terenie Prus miernictwa, opracowywania map, szkół kartograficznych, produkcji wydawniczej map, a także dane o twórcach map. W katalogu Rugii prawie wszystkie wiadomości związane z danym egzemplarzem mapy zawarte zostały w jego opisach bibliograficznych, każdorazowo wzbogaconych obrazem całej mapy lub jej fragmentu. Stąd 125 map oraz 47 ich kolejnych wariantów i stanów zajęło ponad 220 stron w drukowanym w tym samym formacie, co wcześniejszy, katalog.

Poprzedzony kilkustronicowym zarysem historii politycznej Rugii katalog, pomieszczony w publikacji *Die Insel Rügen auf alten Karten...*, składa się z dwóch części. W pierwszej z nich, obszerniejszej, znalazły się opisy map lądowych, a w drugiej – map morskich. Opisy zostały ułożone chronologicznie, w każdej części niezależnie, ale nadano im wspólną numerację. Układ ten łamany jest jedynie w przypadku kolejnych stanów, które następują bezpośrednio po oryginale, a dopiero za

nim idą kolejne edycje. Na przykład opis pierwszego – z 1585 r. – wydania mapy fragmentu Meklemburgii z Rugią Lucasa Janszoona Waghenaera (s. 222) poprzedza opisy dwóch stanów: drugiego datowanego po 1585 r. oraz trzeciego, z 1590 r.; po nim znalazł się opis wydania mapy w 1588 r., anglojęzycznej kopii odbitej z ponownie wykonanej płyty miedziorytniczej (s. 224).

Przed kartą tytułową katalogu *Katalog der Rügen-Karten* zamieszczono, jak w każdym profesjonalnie opracowanym katalogu, wyjaśnienie⁶ budowy opisów, tym razem zapisane w trzynastu punktach. Ponieważ opisy w wydawanych w Europie katalogach mają różną budowę (także zawartość oraz kolejność zapisu danych), przytoczę tę podaną przez Jägera, by pokazać warsztat autora, tym bardziej że jest klarowna i można się na niej wzorować. Pierwszą informację o każdej mapie stanowi sformułowane hasło wyszukiwawcze zapisane pogrubionym drukiem. Składa się ono z trzech elementów, oddzielonych od siebie ukośnikiem: numeru pozycji w katalogu, hasła osobowego tożsamego najczęściej z nazwiskiem autora mapy, po którym zapisano datę jej opublikowania. W dalszej kolejności opisu podawane są: pełna forma nazwiska i imienia autora mapy, w przypadku jego braku – wydawcy, pełny tytuł mapy, miejsce zapisu tytułu na mapie oraz paginacja związana z dziełem, w którym mapa była wydana. W następnych trzech punktach umieszczane są dedykacje, mapy poboczne oraz zapisy nadanych drukarzo-

⁶ Wersja oryginalna tytułu *Erläuterungen zur Reihenfolge der Titelei im Kartenkatalog*.

wi lub wydawcy przywilejów. Po nich zapisywane są: zastosowana technika druku, wymiary mapy oraz skala – zawsze podana w postaci ułamka dziesiętnego. Jeżeli na mapie nie ma daty jej druku, to Jäger podaje wyjaśnienie, skąd pochodzi cytowane przez niego datowanie, czyli – dane dotyczące druku dzieła, w którym mapa została wydana, a następnie bibliografię lub katalog, gdzie można znaleźć dalsze wyjaśnienia jej pochodzenia i datowania. Dość obszernie komentarze/uwagi dotyczą współtwórców oraz samych map, ich wykonania, filiacji itp. Każdy opis kończy cytata z literatury, jeśli zaś opisywana mapa jest rękopisem lub znane jest tylko jedno miejsce jej przechowywania, dane te również są uwzględniane w opisie. Stany niektórych map nie zostały przedstawione na ilustracjach i w ich opisie znajduje się stosowna uwaga: „nicht abgebildet”, np. w opisach stanów mapy 94A, 94B i 94C.

Wśród opisów w katalogu map lądowych dominują mapy drukowane. Jednak najstarszą znaną mapą Rugii jest rękopiśmienna, anonimowa mapa bez tytułu z 1532 r., o wymiarach 415×28 cm, w skali około $1 : 250\,000$. Kolejne dwie, omówione w opisach 2 i 3, także są rękopiśmienne i wyglądają na późniejsze jej kopie. Pierwsza drukowana mapa to *Rugiae, Vedomiae et Ivlinae, Wandalicarum insulae vera descriptio* opracowana i wydana przez Abrahama Orteliusa po raz pierwszy w *Theatrum orbis terrarum* z 1584 r. Te najwcześniejsze mapy, mało dokładne, poprzedzają mapy narysowane na podstawie pomiarów terenowych. Jako

pierwszą autor omawia mapę E. Lubinusa, wydaną przez J. Hondiusa w 1607 r. Jak wynika z katalogu, była ona bardzo długo podstawą rysowania i wydawania map tego obszaru. Dopiero w 1763 r. zastąpiona została nowocześniejszym obrazem na mapie *Pomeraniae Citerioris Svedicae ac Principatus Rugiae Tabula...* autorstwa profesora matematyki z Greifswaldu, Andreasa Mayera. Pod koniec XVIII w. w tej części państwa pruskiego ponownie wykonano pomiary terenowe z zastosowaniem pierwszych pomiarów triangulacyjnych i mapa narysowana na ich podstawie przez Friedricha Wilhelma Carla Grafa v. Schmettau była prawdziwie nowoczesnym dokumentem kartograficznym. Katalog map lądowych zamyka mapa wydana w 1885 r. w skali $1 : 100\,000$, będąca zredukowaną i poprawioną wersją arkusza mapy opracowanej na podstawie zdjęć stołikowych Marchii Brandenburskiej wykonanych w latach 1816–1843, w ramach prac triangulacyjnych kierowanych przez Carla Wilhelma v. Oesfelda, i wydana w 1836 r. w skali $1 : 25\,000$.

Druga część katalogu (zawierająca mapy morskie) *Katalog der Rügen-Karten. Teil II: Seekarten* składa się z szesnastu opisów. Najdawniejsza z map, *Caerte van de zee Custe va[n] Mekelenborch...*, opracowana była przez Lucasa Janszoona Waghenara w skali około $1 : 850\,000$ i wydana w Lejdzie przez Christophera Plantijna w 1585 r. Natomiast dwie najnowsze mapy to: *Baltic. Coast of Prussia, sheet I, from the Royal Prussian Survey...* wydana przez brytyjską admiralicję w 1855 r.

w skali około 1 : 150 000 oraz mapa litografowana przez J. Geisendorfera *Mer Baltique (Rostock-Arkona)* w Paryżu w 1867 r. w skali 1 : 100 000.

Jako merytoryczne podsumowanie wynikającej z katalogu wiedzy o opisanych lądowych mapach⁷ Rugii Jäger dodał podział na grupy, wyodrębnione według kryterium cech mapy wynikających z filiacji. Pierwszą grupę stanowią mapa Eilharda Lubinusa *Nova famiderabilis insulae ac ducatus Rugiae descriptio...* wydana przez Jodocusa Hondiusa w 1607 r. w skali około 1 : 200 000 oraz wszystkie bezpośrednie kopie i mapy sprawiające wrażenie ich pochodnych. Drugą grupę rozpoczyna mapa Andreasa Mayera wydana w oficynie Tobiasa Conrada Lottera w 1763 r. w skali około 1 : 210 000. Trzecią grupę tworzą arkusze mapy Rugii Friedricha Wilhelma Carla Grafa v. Schmettau z 1794 r. w skali 1 : 220 000, znanej jedynie z jednego egzemplarza przechowywanego w antykwariacie w Lüneburgu oraz jej późniejsze drukowane kopie, m.in. wydawane przez Daniela Gottliba Reymanna od 1806 r., początkowo jako mapa samodzielna *Karte von Schwedisch Pommern und der Insel Rügen...*, a później włączone w wieloarkuszową mapę topograficzną w skali 1 : 200 000. Czwartą grupę tworzą warianty mapy Friedricha von Hagenowa *Special Charte der Insel Rügen...* w skali około 1 : 50 000, wydanej po raz pierwszy w 1829 r. Do piątej grupy Jäger zaliczył, jako oryginał, arkusz Bergen rękopiśmiennej

mapy topograficznej w skali 1 : 25 000 *Preussische Urmessstischblätter* z datą narysowania 1836 r. oraz jej warianty wydawane w różnych skalach aż do roku 1885.

Publikacje dopełniają: krótki chronologiczny zestaw (21 pozycji) przewodników po Rugii wydanych w latach 1797–1888, rozwinięcie skrótów funkcji zastosowanych na skatalogowanych mapach, wykaz miar i wag używanych w tym regionie Pomorza, starannie zebrana literatura, indeks osobowy rysowników, rytowników, drukarzy i wydawców. W tej części publikacji (s. 249) zamieszczono zestaw formatów papieru oraz książek w zapisie używanym przez „starodruczników”. Zestaw rozpoczyna format „folio” (2°), a powinien „plano”. Mapy w atlasach w formacie „folio” takich autorów jak Abraham Ortelius (TOT), Gerard Mercator (Atlas) i wielu innych były drukowane na papierze formatu „plano”. Także obecnie w antykwariatach szczególnie te mapy po konserwacji są w formacie „plano”. Świątynym przykładem map „in plano” są mapy Rugii opisane w katalogu, np. E. Lubinusa wydana przez J. Hondiusa w 1607 r. (s. 33), Lubinusa/Blaeua z 1631 r., Lubinusa/de Wita... z 1705 r.

Porównując katalog *Die Insel Rügen auf alten Karten...* z innymi wydanymi w XXI w., można powiedzieć, że jest on bez wątpienia jednym z lepszych pod względem usystematyzowania treści, a zamieszczony tam logiczny i czytelny układ map pozwala na łatwe wyszukiwanie konkretnego wydania lub stanu. Jest to publikacja z najwyższej półki i stawiam ją

⁷ Mapy morskie, opisane w drugiej części katalogu, nie zostały sklasyfikowane.

na tym samym poziomie merytorycznym i technicznym co katalogi: *Els mapes del territori de Catalunya durant doscents anys, 1600–1800* wydany przez Institut Cartogràfic de Catalunya w Barcelonie w 2001 r., trzytomowy katalog dawnych map Ukrainy – tych drukowanych w tomie *Ukraina na starodavnih kartah...* z 2004 r. – i w kolejnym z 2009 r. oraz map rękopiśmiennych w tomie *Rukopisni karti...* z 2011 r. (całość wydana w Kijowie przez wydawnictwo DNVP „Kartografija”), polskie katalogi publikowane przez Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum – Romana Wytyczaka *Śląsk w dawnej kartografii...* (Wrocław 1998) i Mariusza Dworsatschka *Imago Silesiae...* (Wrocław 2002), a także – chociaż zawierający opisy przeznaczone nie tylko dla fachowców, ale także dla szeroko pomyślanego odbiorcy – katalog *The Map Book* opracowany przez Petera Barbera, wydany w Londynie 2005 r.

Co więcej, ponieważ omawiana publikacja obejmuje wszystkie odnalezione do tej pory mapy prezentujące Rugię, jest czymś więcej niż tylko katalogiem. Jest ona bibliografią i z tego względu postawiłabym ją na najwyższym podium, wraz z powszechnie docenianym dziełem Rodneya W. Shirleya *The Mapping of the World. Early Printed World Maps 1472–1700* wydanym po raz pierwszy w 1987 r. Obie bibliografie dokumentów kartograficznych, acz znacznie się różniące, charakteryzuje bardzo dobry warsztat badawczy. Bibliografia map Rugii, ze względu na stosunkowo mało znany i mniej fascynujący obiekt geograficzny – w porównaniu z całym światem z dzieła Shirley’a, nie zdobędzie zapewne rozgłosu na światową skalę, ale z pewnością będzie miała wśród europejskich profesjonalistów i kolekcjonerów dawnych kartografików stosowne grono czytelników.

LUCYNA SZANIAWSKA